

Василь Юрович, кандидат біологічних наук, доцент
кафедри педагогіки та методики початкового навчання
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА В МОЛОДШИХ КЛАСАХ

У статті обґрунтовується актуальність використання краєзнавчого природничого матеріалу як засобу навчання і виховання учнів під час вивчення природознавства в молодших класах.

Постановка проблеми. Природа – джерело здоров'я і радості, неоціненне багатство. Вчити бачити красу рідної природи, виховувати бережливе ставлення до неї потрібно починати з раннього дитинства.

Спілкування з природою має особливо важливе значення в дитинстві, коли формуються основні риси характеру особистості. Враження дитинства часто закарбовуються у пам'яті назавжди.

Науково обґрунтовані, глибокі, міцні і переконливі знання про природу, її складові частини діти можуть отримати під час вивчення передовсім усього того, що оточує їх. Саме тому під час вивчення природознавства як предмета у початкових класах важливе значення має використання місцевого матеріалу.

На краєзнавчий принцип вивчення природознавства орієнтує вчителя і програма. Реалізація краєзнавчого принципу на уроках природознавства забезпечить повніші знання про рідний край, розкриє можливості глибше усвідомити взаємозалежність і взаємозв'язок між погодними умовами і життям рослин та тварин, а також відобразить специфіку праці людей.

Дитина в молодшому шкільному віці все сприймає не стільки розумом, скільки серцем. Тому під умілим керівництвом учителя уже з перших кроків шкільного життя у дитини в серці закладається любов до рідного краю. Адже діти вчать спостерігати, думати і... дивуватися тим буденним, на що раніше зовсім не звертали увагу. Дитина пізнає світ, і через світ пізнає себе.

Питання про використання краєзнавчого матеріалу під час вивчення природознавства здавна порушувалося в науково-методичній літературі. Ще наприкінці XVIII ст. відомий учений і мандрівник, автор першого російського підручника з природознавства (1786 р.) В.Ф. Зуєв закликав учителів, щоб вони знайомили своїх вихованців із натуральними зразками навколишньої природи.

Ця думка знаходить продовження і подальший розвиток у працях таких педагогів і діячів народної освіти: К.Д. Ушинського, Д.Д. Семенова, а пізніше – Т.Г. Лубенець, Софії Русової, В.О. Сухомлинського та ін.

Велике значення надавав краєзнавству К.Д. Ушинський. У ряді своїх праць і оповіданнях для дітей він пропонував починати вивчення природи з вивчення навколишньої місцевості.

Не можна тут не згадати і західноукраїнського діяча народної школи і письменника С.М. Коваліва. Працюючи довгий час учителем, завідувачем школи у Бориславі, він публікує у львівській пресі ряд педагогічних статей і методичних розробок із природознавства, в яких доводив необхідність організації пришкільних дослідних ділянок, обстоював необхідність проведення учнівських екскурсій і прогулянок у навколишню природу.

Один із найвидатніших українських педагогів В.О. Сухомлинський розкрив велике значення спілкування дітей з природою у формуванні гармонійно розвиненої особистості (праці "Народження громадянина", "Про виховання" та ін.): "Я прагнув, щоб в усі роки дитинства навколишній світ, природа постійно живили свідомість учнів яскравими образами, картинами, сприйняттям та уявленнями" [9, 128].

Аналіз останніх досліджень. Протягом останніх кільканадцяти років, а особливо після проголошення незалежності України, у педагогічних журналах з'являється чимало статей про краєзнавчу роботу з учнями початкових класів, як-от: О.Г. Голікової "Уроки мислення серед природи", В.А. Кліщук "Краєзнавство в школі", С.І. Нагорної "Реалізації краєзнавчого принципу в навчально-виховному процесі", Н.М. Огієнко "Дидактичні умови ефективного використання краєзнавчого матеріалу", Г.А. Петренко "Подорож рідним краєм", В.М. Рязко "Від географії рідного села

КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА В МОЛОДШИХ КЛАСАХ

до географії душі людини”, С.О. Шабаліної “Місцевий матеріал – в основу виховання учнів”, А.І. Гальчинського “Пізнаймо рідний край” тощо. Про їх зміст свідчать уже самі заголовки.

Мета статті: проаналізувати методи і засоби використання краєзнавчого матеріалу про природу під час вивчення природознавства в початкових класах.

Виклад основного матеріалу. Використання краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі стимулює пізнавальну активність учнів, сприяє міцному й осмисленому засвоєнню знань, формуванню інтересу до вивчення природи свого краю, наближає навчання до життя, пробуджує і розвиває у молодших школярів почуття національної самосвідомості.

У сучасних умовах розвитку школи необхідність та важливість використання краєзнавства в системі навчально-виховної роботи не викликає заперечень як у педагогів та методистів, так і у вчителів-практиків. Тому в основу вивчення програмного матеріалу покладено краєзнавчий принцип, який орієнтує вчителя на ознайомлення учнів з природними об'єктами своєї місцевості.

Краєзнавчий матеріал, який учитель планує використати на уроці, має бути: науково достовірним, перевіреним за кількома джерелами, доступним для розуміння його молодшими школярами, не переобтяжений зайвою, занадто детальною інформацією; співвідноситися з основним програмним матеріалом, надаючи йому конкретності та виразності; емоційно насиченим, спрямованим на формування в учнів емоційно-позитивного ставлення до рідної природи, праці людей. Наприклад, добираючи краєзнавчий матеріал до уроку “Тварини і живі організми. Види тварин. Значення тварин у природі і цінність їх для людей”, учителю потрібно подбати не лише про достатню кількість пізнавальної інформації про місцевих тварин, а й навести яскраві приклади гуманного ставлення до них, використовуючи вирізки з місцевої періодики, повідомлення лісників, місцевого радіо. Організована таким чином пізнавальна діяльність не лише розширює краєзнавчий кругозір учнів, а й виховує у них бажання зберігати й охороняти рідну природу.

У процесі добору змісту краєзнавчого матеріалу важливим критерієм є також його значущість для самих учнів. Реалізація цієї вимоги забезпечується залученням учнів до добору краєзнавчого матеріалу для уроку. Так, учні можуть робити (за власним вибором) невеликі повідомлення про місцеві рослини, тварини; добирати ілюстрації, виготовляти малюнки. Можливий і вільний вибір учнями краєзнавчих об'єктів для спостережень з

наступним обговоренням у класі їх результативності.

Коло краєзнавчих інтересів молодших школярів відрізняється великою різноманітністю і широтою. Зокрема, ось що їм хотілося б знати: чому в нас не ростуть кавуни?, чому в нашому краю немає моря?, які є в нас рослини, тварини?, яка історія нашого краю?, що в нашому краю занесено до Червоної книги? та ін. [10, 21 – 22].

Краєзнавчий матеріал, залучений до уроку, може використовуватись для ілюстрації та конкретизації основного програмного матеріалу: актуалізації знань учнів, їх чуттєвого досвіду; збуджує інтерес учнів до нової теми, перевірки міцності та усвідомленості знань і вмінь учнів, закріплення та поглиблення вивчаючого матеріалу, розвитку самостійності учнів і підвищення їх активності, зв'язку навчання з життям [6, 42].

Використання краєзнавчого матеріалу на уроці залежить також від віку учнів і ступеня їх обізнаності з ним. У 1 класі основну роль у цьому процесі відіграє учитель. Він добирає місцевий матеріал, сам його розповідає, зачитує цікаві відомості, показує ілюстрації. Чим дорослішими стають діти, тим активнішою має бути їхня краєзнавча діяльність. У 3 – 4 класах учитель може доручити учням добирати цікавий матеріал до теми і виступати з короткими повідомленнями в класі.

Організовуючи засвоєння краєзнавчого матеріалу, можна використовувати різноманітні методи та прийоми навчання. До них належать: розповідь учителя про природу рідного краю; бесіда, побудована на краєзнавчій основі; читання краєзнавчої літератури; сприймання ілюстративного та натурального краєзнавчого матеріалу; спостереження за об'єктами рідної природи.

Проте якими захоплюючими й цікавими не були б розповіді вчителя і матеріал навчальної книжки, навколишній світ у всій своїй красі і неповторності відкривається перед учнем лише тоді, коли він сприйматиме його безпосередньо.

Безпосереднє спілкування з природою створює широкі можливості для виховання в молодших школярів любові до природи свого краю. Адже відчуття краси, розуміння природи не приходить само собою. Його треба виховувати з раннього дитинства, коли інтерес до навколишнього особливо великий. Розпочинаючи цю роботу з 1 класу, треба прагнути викликати в дітей передусім допитливість, а згодом – стійкий інтерес до природи.

Спостережливість – риса особистості, яка полягає в постійній спрямованості на сприймання певного явища природи. У ході спостережень діти

КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА В МОЛОДШИХ КЛАСАХ

вчатися сприймати, переказувати, складати власні зв'язні висловлювання на природничу тему. Отже, з перших днів перебування дітей в школі вчитель повинен допомогти їм пізнавати навколишнє середовище, навчити любити й оберігати природу, в доступній формі розкривати складну систему взаємозв'язку предметів і явищ; навчити розуміти красу природи, розвивати логічне мислення. Досягти мети можна тільки завдяки організації систематичних спостережень за предметами і явищами природи під керівництвом учителя [2, 45 – 47].

Спостереження за навколишнім світом є одним з джерел мовленнєвої діяльності молодших школярів. Дітей треба вводити в навколишній світ, щоб вони кожен день відкривали в ньому щось нове, щоб кожен крок був подорожжю до витоків мислення і мови.

Мовленнєва діяльність учнів на основі спостережень за природою активно сприяє забезпеченню їхнього життєвого і чуттєвого досвіду, нагромадженню конкретного природничого матеріалу, який стає основою для розвитку абстрактного мислення, розширення пізнавальних інтересів молодших школярів.

Широке поле для навчально-виховної роботи забезпечують екскурсії в природу – завжди приємний і бажаний для дітей захід. Емоційне піднесення учнів треба використати для формування необхідних навичок їх культурної поведінки під час безпосереднього спілкування з природою.

Екскурсію найкраще розпочинати з бесіди: ще в класі або на подвір'ї школи повідомити дітям про те, що вони в природі побачать багато нового, цікавого і дивовижного, але нічого не можна рвати чи ламати. Адже йдуть на екскурсію за знаннями і враженнями, щоб намитуватися красинами, подихати свіжим повітрям.

Важливим завданням екскурсії в природу є обмежений збір рослин для гербарію, а також листків, жолудів, шишок та іншого природного матеріалу для виготовлення виробів на уроках трудового навчання.

Протягом року бажано проводити кілька екскурсій на шкільну навчально-дослідну ділянку, під час яких діти вчатися розпізнавати сходи овочевих, зернових, технічних культур, довідуються про способи висівання та вирощування.

Вибравши способи краєзнавчого матеріалу, вчитель має продумати і про його місце в структурі уроку. Місцевий матеріал можна успішно використовувати на різних етапах уроку. Найчастіше це робиться в процесі вивчення програмного матеріалу для конкретизації окремих його положень. Наприклад, сформувавши поняття “дерева”, “кущі”, “трави”, вчитель просить учнів при-

гадати назви відомих їм місцевих дерев, кущів, трав'янистих рослин. Відповіді учнів учитель доповнює цікавими відомостями про місцеві рослини та супроводжує їх показом гербарію, малюнків, ілюстрацій [3, 50 – 51].

Іноді доцільно за допомогою краєзнавчих відомостей здійснити закріплення та поглиблення природничих понять, сформульованих на уроці. Так, після опрацювання матеріалу на тему “Різноманітність рослин у природі” можна запропонувати учням знайти в підручнику визначення листяних дерев і кущів та проілюструвати їх місцевими прикладами, власними спостереженнями. Цікавим є використання краєзнавчого матеріалу з метою систематизації знань учнів, проведене у формі дидактичної гри “Свій чи чужий”, учитель називає певний об'єкт (корисну копалину, рослину, тварину) або показує його (чи робить це одночасно). Якщо об'єкт є в рідній місцевості, діти плескають в долоні.

Аналогічну роботу можна провести у вигляді гри “Хто тут зайвий?” у ході якої учитель вивішує на дошці (або відкриває заздалегідь підготовлені) ілюстрації із зображенням об'єктів рідної природи та кілька інших. Викликаний учень повинен правильно назвати чи показати, хто зайвий, і пояснити чому.

Перевіряючи домашнє завдання, теж можна спиратися на краєзнавчий матеріал, завдяки чому цей етап уроку виконуватиме не лише контрольну, а й пізнавальну функцію, стимулюючи увагу й активність учнів. Наприклад, перевіряючи засвоєння матеріалу “Зернові рослини”, можна запропонувати учням охарактеризувати їх будову на зразках місцевих культур. У процесі такої роботи перевіряється не лише ступінь сформованості в учнів поняття “зернові рослини”, а й уміння розпізнавати місцеві злаки, що сприяє розширенню знань школярів про рідний край.

Вивчаючи природу рідного краю, учні знайомляться з її рослинним і тваринним світом. Особлива увага звертається на ті рослини і тварини, які занесені до Червоної книги України. Серед рослин – вовчі ягоди, сон-трава, сон-зілля, лілія лісова, цибуля ведмежа, підсніжник, венерині черевички, конвалія та інші. До Червоної книги занесені чорний лелека, дикий кабан, строкатий дятел, лось та інші.

При вивченні природознавства, учні знайомляться із рослинним і тваринним світом заповідника “Розточчя”, розташованого в Яворівському районі нашої області, також національного природного парку “Сколівські Бескиди” на території Сколівського, Дрогобицького і Турківського районів. Знайомляться учні також із рослинним і тварин-

КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА В МОЛОДШИХ КЛАСАХ

ним світом заказників і заповідними об'єктами, які є в кожному районі нашої області.

Висновки. З перших днів перебування дітей у школі вчитель повинен допомогти їм пізнати навколишнє середовище, навчити любити й оберігати природу, в доступній формі розкривати складну систему взаємозв'язку предметів і явищ; навчати розуміти красу природи, розвивати логічне мислення.

Використання краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі, стимулює пізнавальну активність учнів, розвиває їх самостійність, сприяє міцному і осмисленому засвоєнню знань, пробуджує і розвиває у молодших школярів почуття національної свідомості. Саме з допомогою цього принципу в навчанні можна в доступній і зрозумілій формі показати, що природа і Вітчизна – невіддільні, що природа – це наша Батьківщина.

Краєзнавчий матеріал, залучений до уроку, може використовуватися для ілюстрації та конкретизації основного програмного матеріалу, актуалізації знань учнів, їх чуттєвого досвіду, збудження інтересу до нової теми, перевірки міцності та усвідомленості знань і вмінь учнів до нової теми, закріплення та поглиблення вивченого матеріалу, розвитку самостійності учнів і підвищення їх активності.

Викладання природознавства на краєзнавчій основі забезпечує потрібну повноту знань учнів початкової школи про рідний край, зближує з ними ті чи інші історичні факти і події, що відбувалися на даній території, допомагає зрозуміти явища природи з їх сезонними змінами, глибше усвідомити причинно-наслідкові зв'язки між погодними умовами та життєдіяльністю рослин і тварин, специфіку праці людей.

1. Варзацька Л.О., Шевченко Л.М. Уроки мислення серед природи // Початкова школа. – 1991. – №5. – С. 11 – 25.

2. Ігнатова О.І. Спостереження – необхідна умова розуміння природознавства // Початкова школа. – 1972. – №5. – С. 45 – 47.

3. Кацюк Л.В., Любар І.Г. Щоб урок ознайомлення з навколишнім був нестандартним // Радянська школа. – 1988. – №10. – С. 50 – 51.

4. Коваль Н.С. Люби й бережи рідну природу // Початкова школа. – 1991. – №2. – С. 39 – 41.

5. Лукинюк М.М. Краса землі моєї України / Початкова школа. – 1997. – №3. – С. 30 – 32.

6. Нагорна Г.І. Реалізація краєзнавчого принципу в навчально-виховному процесі // Початкова школа. – 1992. – №9 – 10. – С. 42 – 45.

7. Огієнко Н.М. Дидактичні умови ефективного використання краєзнавчого матеріалу // Початкова школа. – 1996. – №9. – С. 41.

8. Ряжко В.М. Від географії душі людини // Рідна школа. – 1991. – №10. – С. 10 – 12.

9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5 томах. – К., 1976. – Т. 2. – 320 с.

10. Тохтар Г.І., Черкасова Т.С. Формування уявлень про взаємозв'язки в природі // Початкова школа. – 1986. – С. 21 – 25.

11. Ушинський К.Д. Вибрані твори. – К., 1983. – 342 с.

В Кожній Фразі – Думка

● ●

“... талановитий педагог – запорука успішності суспільства і держави, а основна місія вчителя – прищепити любов не стільки до предмета, скільки до освіти”.

Іван Зязюн,
доктор філософських наук, професор, академік АПН України

“...першого разу народжується жива істота, другого разу – громадянин, активна мисляча, діюча особистість, що бачить уже не тільки навколишній світ, а й саму себе. Першого разу людина заявляє про себе криком: “Ось я, дбайте, турбуйтеся, не забувайте про мене ні на хвилину, бережіть, сидіть, затамувавши подих, біля моєї колиски”. Не опікуйте мене, не ходіть за мною, не зв'язуйте кожен мій крок, не сповивайте мене пелюшками нагляду й недовір'я... Я самостійна людина. Я не хочу, щоб мене вилили за руку”.

Василь Сухомлинський
видатний український педагог

В Кожній Фразі – Думка